

УДК 821.161.2:001.82(092)

Галина Ковальчук

Н. Б. КУЗЯКІНА ЯК ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ: ТЕМАТИЧНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ

Стаття висвітлює наукову діяльність відомого літературознавця й театрознавця ХХ століття професора Н. Б. Кузякіної. Узагальнено оглянуто непростий життєвий шлях дослідниці в контексті конкретного історичного моменту, який зумовив як методологічний характер, так і тематичну скерованість її творчості, зокрема, спричинив вимушений переїзд до Росії й тимчасовий відхід від основних пошукових інтересів, пов'язаних із добою Розстріляного Відродження в Україні. Уперше цілісно проаналізовано особливості професійного формування Н. Б. Кузякіної, запропоновано періодизацію її наукової творчості, окреслено тематично-проблемне коло, яке розробляла в тих чи інших галузях літературознавства, зацентовано жанрові різновиди праць та їх динаміку, порушено питання про наукову школу дослідниці.

Ключові слова: історія літературознавства, Н. Б. Кузякіна, наукова школа, методологія, україністика.

Статья посвящена научной деятельности известного литературоведа и театроведа XX века профессора Н. Б. Кузякиной. Исследован непростой жизненный путь ученого в контексте конкретного исторического момента, определившего как методологический характер, так и тематические горизонты её творчества, в частности связанные с вынужденным переездом в Россию и временным отходом от основных научных интересов к изучению эпохи Расстрелянного Возрождения в Украине. Впервые целостно проанализированы особенности профессионального формирования Н. Б. Кузякиной, предложена периодизация её научного творчества, очерчен круг тем и проблем, разрабатывавшихся в тех или иных областях литературоведения, изучены жанры её научных трудов и их временная динамика, поднят вопрос о научной школе исследователя.

Ключевые слова: история литературоведения, Н. Б. Кузякина, научная школа, методология, украинистика.

Article explains scientific activity of famous literary critic and theatre connoisseur of 20th century professor N. B. Kuzyakina. A general study of the difficult life scientist in the context of a particular historical moment which has defined as the methodological and thematic focus of its work, in particular, has forced the move to Russia and the temporary departure from the main scientific interests to the era of Shoot Regeneration in Ukraine. For the first time comprehensively analyzed the features of the professional formation of the N. B. Kuzyakina, proposed a periodization of its scientific creativity, identifies issues and problems of ethics was being prepared in the fields of literary criticism, accentuation genres of her scientific works and the temporary speaker of dynamics, lift up question about scientifically school of investigator.

Key words: history of literature investigation by experts, N. B. Kuzyakina, a scientist school, methodology, ukrainicistik.

Наталія Борисівна Кузякіна (1928–1994) — відомий літературознавець, дослідниця українського письменства й театру, їх зв'язків із російським та широким європейським контекстом. Її доля склалася так, що більше двох десятиріч років змушена була жити і працювати за межами Батьківщини (в Росії) і там знайшла своє останнє пристанище, однак навіть через цю болочку і прикру еміграцію мужня жінка не припиняла чинити опір імперсько-тоталітарній системі СРСР і звulьгаризованій нею науці, зокрема, постійно виказуючи дослідницький інтерес до літератури й провідних постатей українського Розстріляного Відродження. Звісно, що це заважало їй стрімкій науковій кар'єрі, для якої мала всі інтелектуальні та вольові якості; не сприяло активній книготворчості, обмежуючи доступ до матеріалів і можливостей їх друку, тому шукала будь-який спосіб — статті, рецензії, виступи на конференціях, щоб заявити про свої фахові напрацювання й прорватися в наукове середовище. Але при цьому зберегла не тільки свою людську гідність, що для неї було вкрай важливо, а й повне право назавжди прописатися в історії українського літературознавства як високопрофесійний учений, не вражений політичною кон'юнктурою.

Метою статті є виформування й багатогранне висвітлення науково-творчого життєпису професора Н. Б. Кузякіної, осмислення її внеску в розвиток новітнього українського літературознавства. Щоб досягнути мети, доскіпливо вивчалася історіографія проблеми (понад 200 позицій) — наукові джерела про Н. Б. Кузякіну та її власні праці, що дало змогу окреслити творчий шлях науковця, вирізнити його етапи й напрями.

Зазначимо, що минуло двадцять років по смерті дослідниці, проте лише нещодавно до неї почав формуватися інтерес учених: з'явилися публікації біографічно-нарисового характеру — І. Волицької [7–10], М. Коцюбинської [16], В. Саєнко [27–31] та ін.; було вперше надруковано («Траскторії долі», 2010) і перевидано низку праць науковця — «Наталія Кузякіна : автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемуа» (2010), які супроводжувалися непоодинокими рецензіями — Г. Білик [3; 4], М. Васьківа, Є. Генової [11], Д. Дроздовського [12], Л. Мороз [21] та ін.; учені й видавці заявили про плани дати нове життя ще низці її розвідок. Отже, можемо констатувати, що нарешті перейдено певну «зону мовчання», яка тривалий час оточувала імена як письменників, так і науковців із

табору «політично неблагонадійних» радянського періоду. Але, з другого боку, розуміємо, що цих «малих кроків», учинених колишніми колегами, учнями, друзями, просто ентузіастами-шанувальниками дослідниці, цих незначних накладів (у 500 або 1000 примірників) її перевиданих праць замало, щоб хоч віддати їй данину людської пам'яті, а не те що зробити активною постаттю наукового життя країни, якою Н. Б. Кузякіна насправді була. Тут потрібне системне студіювання її літературознавчої й театрознавчої спадщини, глибоке осмислення фахових інтересів, методології, сформованої дослідницею наукової школи тощо. Нашу роботу бачимо як таку, що започатковує цей аналітичний дискурс довкола імені і творчості видатного науковця.

Н. Б. Кузякіна мала непросте життя. Його обрії можна простежити, спираючись на матеріали, вміщені в книзі «Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемоґія» (2010) [25], у виданні «И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья: XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г.» (2012), в яких подано результати роботи круглого столу «Професор Кузякіна Н. Б. — дослідник українського відродження XX століття: до проблеми українсько-російських літературних зв'язків» [17], та за низкою інших публікацій, котрі включають біографічно-меморіальний компонент [1; 2; 5; 24; 26 та ін.]. Вагоме місце посідає постать і творчість Наталі Кузякіної і в колі Руху Опору в Україні 1960–1990 рр., як це представлено у другому виданні енциклопедичного довідника «Рух Опору в Україні 1960–1990», головний редактор Осип Зінкевич, видавництво «Смолоскип».

Знаємо, що походила вона з інтелігентної родини київських містян, які задовго до її народження прибули в столицю України з Курщини. Батько Борис Іванович Кузякін (пом. 1943 р.) був відомим на весь Київ музичним майстром, а мати Марія Василівна (пом. 1931 р.), яку дівчинка втратила у 3-річному віці, займалася хатнім господарством та дітьми [1]. Крім Наталі, в сім'ї були ще двоє старших доньок, однак середульша сестра рано померла; згодом, від другого батькового шлюбу, народився брат, який не був філологом, а кандидатом наук в галузі фізики і хімії. Спілкувалися в родині російською мовою і значилися росіянами, хоча цілком можливо, що були й якісь суто українські імпульси, бо Курщина раніше входила до складу України.

Як указала Наталя Борисівна в «Автобіографії», написаній 23 травня 1962 р., «1936 [року вона] почала навчатися в 1 кл. 83-ої школи м. Києва, а 1941 р. закінчила 5-й клас. У роки Великої Вітчизняної війни жила і вчилася в Ташкенті. В 1944 р. повернулася до м. Києва і в 1945 р. закінчила 10-й клас 5-ої вечірньої школи. 1946 р. вступила до Київського університету (філологічний факультет, російський відділ, заочне відділення). 1948 р. закінчила його [*екстерном. — *Ред.*]» [1].

Однак за цією ззовні стрункою, стрімкою лінією її дорослішання, навчання, здобування фаху довгий час залишалися не афішованими вельми сумні «додаткові обставини», котрі засвідчують, яким складним було життя майбутнього науковця вже на порозі юності. Про ці замовчувані відомості в наші дні, зокрема, пишуть колишні вихованці Наталі Борисівни, а сьогодні знані українські вчені І. Волицька [10] й В. Саєнко [27; 29; 30]. «У 1941 р., тринадцятирічною, не захотівши лишатися в окупованому місті [Києві], — розповідає про той період життя Наталі Кузякіної І. Волицька, — вирішила самотужки дістатися Ташкента, де тоді були сестра і тітка. Коли перейшла лінію фронту, її схопили свої ж і запроторили, як ворожого агента, без суду й слідства до в'язниці. Змилосердилися над дитиною бувалі карні злочинці, підказавши єдину можливість порятунку — симулювати божевілля. Тільки так можна було потрапити до табірною лазарету, а звідти — подати про себе звістку на волю. Вона спромоглася це зробити, витримавши попередньо всі медичні перевірки, принизливі й нестерпно болючі процедури. Ташкентські родичі майже дивом зуміли через першу дружину М. Горького Катерину Пешкову вийти на міжнародний Червоний Хрест, який узяв під захист неповнолітню дівчинку, погрожуючи припинити постачання лазаретові медикаментів. Її звільнили за особистою вказівкою Берії» [10, с. 12]. До речі, в цій історії неповнолітньої Наталі Кузякіної чимало спільного з історією Лариси Крушельницької, яка у книзі «Рубали ліс» написала про аналогічне своє звільнення у 7-річному віці з радянського полону за допомогою голови Політичного Червоного Хреста СРСР Катерини Павлівни Пешкової, котра розшукала дитину у Курську: «Семирічна дитина була хвора і виснажена до краю: кривавий коліт, виразка, опухлий від голоду живіт, чиряки по всьому тілу, воші. З цим я (Лариса Крушельницька. — *Г. К.*) і поїхала до Москви, до Пешкової. У Катерини Павлівни я довго лежала у великій темній кімнаті.

Мене поїли цілющими травами... Останнє прохання Пешкової було: «Ради бога, никаких сообщений в прессе, никаких фамилий, никаких благодарностей...». Мама (Галина Крушельницька. — Г. К.) залагодила це з великими труднощами, бо в пам'яті зграї репортерів ще не вивітрився заголовок на зразок: «Wojna matki z bolszewikami»¹. Тим часом Н. Кузякіна «Вижила тому, що в табір не потрапила, застряла в тюремній лікарні. У важку першу воєнну зиму етапи відправлялися рідко» [18, с. 171], — переконаний і син дослідниці Борис Кузякін.

В. Саєнко доповнює, що хоч старша на 16 років сестра Олена, тоді евакуйований доцент (за іншими даними — аспірант) Київського індустріального інституту, надзвичайними зусиллями й домоглася перегляду справи і звільнення засудженої за 58-ю (політичною) статтею на 10 років таборів Наталі, «чорна пляма на біографії і передчасна мудрість і мужність, яка прийшла через «спілкування» з радянськими спецслужбами і через знайомство з їх методами роботи, залишилася рубцем на душі [Н. Б. Кузякіної] і тверезістю [її] оцінок про розходження слова і діла в офіційній політиці й ідеології» [30, с. 4]. У статті «Науковий світ професора Наталі Кузякіної з погляду тематології» [27] В. Саєнко наводить і коментує фрагменти спогадів Наталі Борисівни про понад річне її перебування в пазурах НКВС, зокрема в пензенській тюрмі. Однак побачили світ ці болючі й нищівні свідчення невинної жертви злочинного радянського режиму лише 2009 р. (завдяки клопотанню сина і — через 15 років по її смерті) — в російськомовному виданні книги «Театр на Соловках. 1923—1937» [19], написаної Н. Б. Кузякіною на початку 1990-х і вперше опублікованої в Англії (вже без неї) 1995 р. До того часу над темою ув'язнення висіло суворе табу: «Цю історію Наталя Борисівна майже ціле життя таїла, небезпідставно побоюючись, що «літературознавці в цивільному», аби поквитатися з нею, на свій копил витлумачать драматичну сторінку її біографії та приготують місце, як це було з багатьма радянськими дисидентами, уже в брежневському лазареті з вельми популярним тоді діагнозом «вялотекущая шизофрения». Болюча тема почала з'являтися в її розповідях лише незадовго до смерті...» [10, с. 12], — відмічає І. Волицька².

¹ Про це детально йдеться у розділі «Повернення» книги Лариси Крушельницької «Рубали ліс: Спогади галичанки». — Львів: Астролябія, 2008. — С. 123–128.

² Тим часом В. Саєнко почула цю інформацію з уст своєї викладачки — Н. Б. Кузякіної — значно раніше.

Отримане в ранньому віці «щеплення» проти радянського ідолотворення й суворий урок в'язничного виживання, який увиразнив істинні, непорушні людські цінності, стануть для Наталі Борисівни тими координатами, на яких сформується її цілісний, завершений образ як особистості й науковця. До цього слід додати природний глибокий розум жінки, її вольовий характер (про «рішучість», «силу характеру» і своєї матері, й тітки Олени пише Борис Кузякін: «...ні відвагою, ні силою волі Бог сестер не обділив» [18, с. 171–172]), працелюбність, відповідальність і фахову чесність, що й забезпечать разом швидке зростання Н. Б. Кузякіної як науковця.

Так, за «Автобіографією» (1962), вона «1948 р. була прийнята до аспірантури Київського державного університету (кафедра української літератури) і в 1951 р. закінчила її. В 1952 р. закінчила кандидатську дисертацію на тему «Становлення української радянської драматургії. 1917–1934 рр.» [1]. Упродовж 1952–1956 рр. працювала завідувачем кафедри літератури Ізмаїльського вчительського (педагогічного) інституту. 1956 р. — через переведення ізмаїльського літературного факультету до Одеси — почала працювати в Одеському державному університеті на посаді доцента.

У вересні 1961 р. за власним бажанням (хоч це не зовсім так!) полишає посаду й переїздить до Києва — по суті, вертається до рідного дому. Спочатку Наталя Борисівна влаштовується працювати в Державне видавництво музичної літератури й образотворчого мистецтва УРСР (відділ театру і кіно): з листопада 1961 р. обіймає там посаду заступника головного редактора. У 1962–1967 рр. вона — науковий співробітник відділу театрознавства Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, звідки була звільнена через закордонну публікацію «ідейно помилкової» статті «Народжена революцією» (див. про це [13]), у котрій, «як зазначено у відповідному протоколі засідання вченої ради інституту, викривлено висвітлюється шлях розвитку української радянської драматургії» [24, с. 4]. У наступні кілька надзвичайно складних років (була позбавлена роботи) жінка самозречено віддається дослідницькій праці: терміново замість практично завершеної (але вже ідеологічно «непрохідної») докторської дисертації «П'єси Миколи Куліша: літературна і сценічна історія» готує нову — «Драматург і театральний критик Іван Кочерга», яку успішно захищає в Москві (1969); за цими напрацюваннями видає дві книги. У 1969–1972 рр. Н. Б. Кузякіна — на незначну

долю ставки, з постійною загрозою звільнення — працювала на кафедрі історії літератури Київського державного інституту театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого. 1971 р. друзі допомогли їй улаштуватися викладачем у Ленінграді, 1972 р. — у період чергової хвилі репресій стосовно інакомислячих — вона остаточно полишає Україну і з 1973 р. починає свою науково-педагогічну діяльність на посаді професора кафедри історії російського і радянського театру Ленінградського державного інституту театру, музики та кінематографії імені М. К. Черкасова (нині Санкт-Петербурзька театральна академія).

Творча активність не полишила професора Н. Б. Кузякіну до кінця життя, яке передчасно покинула в 65-річному віці, не встигнувши завершити низку наукових проєктів. Не змогла вона й переїхати жити в Україну, хоч не раз озвучувала такі наміри. Однак прах своєї матері Борис Кузякін таки привіз до Києва й віддав його землі на Байковому кладовищі, долучивши до могил рідних.

За цим зовнішнім хронописом долі відомого літературознавця — чимало інтелектуальної продукції, створеної Н. Б. Кузякіною в ті чи ті роки. Життєво-подієва канва у бутті дослідниці дає підстави вирізнити *за часовим і географічним принципом* **4 основні періоди її наукової творчості**, які цілком відбивають еволюцію літературознавчого і театрознавчого дискурсів. Упродовж цих періодів простежуються характерні риси і теми:

- 1) рання творчість часу навчання в аспірантурі та перших кроків як науковця в ізмаїльський період життя (1948–1955);
- 2) одеський період життя і творчості (1956–1961);
- 3) київський період життя і творчості (1962–1972);
- 4) ленінградський період життя і творчості (1973–1994).

Спіраючись на покажчик праць Н. Б. Кузякіної, укладений Л. М. Бур'ян під науковим керівництвом В. П. Саєнко (2010) [23], який фіксує 135 прижиттєвих публікацій дослідниці, вирізняючи поміж них окремі книжкові видання, публікації в збірниках, журналах, газетах, рецензії та редагування, можемо говорити про конкретне тематично-проблемне і жанрове наповнення цих періодів творчої праці вченого.

Так, упродовж **1948–1955 рр.**, коли Н. Б. Кузякіна лише починала свою наукову дорогу і визначалася з тематичними інтересами й галузями літературознавчого студіювання, її творчий набуток склали:

книга «Любомир Дмитерко: літературно-критический очерк» (Київ, 1951), кандидатська дисертація і автореферат «Становление украинской советской драматургии (1917–1934 гг.)» (Ізмаїл, 1952), стаття «Народність літератури» в журналі «Література в школі» (1955), три газетні статті — «Поети революційної Угорщини» («Літ. газета», 1950), «Выдающийся реалист : [до 45-х роковин смерті І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого)]» («Придунайська правда», 1952), «Проблема національної форми в літературі» («Літ. газета», 1955), чотири рецензії — цікаво, що на різножанрові й різноформатні видання: «Оповідання Яна Дрди : [про збірник оповідань «Німа барикада]» («Рад. Україна», 1950), «Більше творчого неспокою : [про збірку віршів С. Крижанівського «Під зорями радянськими]» («Вітчизна», 1951), рецензія на вишівський підручник: Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение / Г. Л. Абрамович. — М. : Учпедгиз, 1953. — 318 с. («Література в школі», 1954), рецензія «Грунтовне дослідження» на монографію: Сурков Е. К. А. Тренев / Е. Сурков. — М. : Сов. писатель, 1953. — 429 с. («Жовтень», 1954).

Засвідчені 11 праць показують, що молода дослідниця цікавилася передусім новітнім українським письменством (сучасна поезія, драматургія) і приміряла до себе фах історика літератури й літературного критика. Водночас її інтерес викликала російська, угорська, чехословацька література першої половини ХХ століття. Ще одним напрямом наукових пошукувань стала теорія літератури: це підтверджують розмісли над проблемами народності й національного в художньому слові, жанровий підхід у дисертаційній роботі, аналіз підручника з основоположної теоретичної дисципліни для студентів-філологів. А втім, якісний рівень цих ранніх публікацій дослідниці навряд чи має серйозну вагу, як і всієї тогочасної науки про літературу, розмілює сучасний учений М. Васьків, добачаючи, приміром, у нарисі «Любомир Дмитерко» прояви соціологічного учнівства, підлягання диктату офіціозу, зокрема, в питаннях домінування ідеології над естетикою, послугування «загальноімперською мовою»; «не надто сумлінний підхід до об'єкта дослідження». Хоч одночасно вчений схвалює авторське «тонке відчуття поезії, розуміння сутності літературного твору, ґрунтовне володіння науково-теоретичною термінологією і вміле застосування її на практиці» [6, с. 298–299], говорить про її «ерудицію, відчуття естетичного на рівні підсвідомості й уміння глибоко аналізувати художні твори» [6, с. 299].

Цікаво, як сама Н. Б. Кузякіна деталізує через спогади той свій ранній період наукової творчості: «Мене прийняли на кафедру української літератури Київського університету (після закінчення російського відділу) восени 1948 р. Була я надто молода (18 років), наївна й страшенно хотіла вчитись. Місця на кафедрі російської літератури не було, я почала готуватися до вступу на полоністику, коли керівник української кафедри Юрій Свиридович Кобилецький запросив мене поступати на його кафедру. Я погодилась» [2, с. 30]. Отже, бачимо, певна доля випадку була в тому, що з часом із молоді дослідниці (а для характеристики себе тодішньої Наталя Борисівна не пошкодувала самокритики — надмір рішучої, із «зухвальством невігласа», але працездатної і зацікавленої «у пізнанні світу, який несподівано відкрився <...> у незаних глибинах історичних змагань» [2, с. 30]) сформувався талановитий україніст, а не русист чи полоніст.

Водночас Н. Б. Кузякіна залишила й доволі прикметні свідчення про своє раннє наукове оточення: «Кафедра української літератури, де тоді працювали А. О. Ішук, Є. П. Кирилюк, З. П. Мороз, Б. М. Гур'єв, О. С. Дяченко, Галина Кіндратівна Сидоренко та інші фахівці, поставився до мене прихильно. Першого року мене врятували, коли я ледве не вилетіла з аспірантури, бо не мала бажання вступати до комсомолу (довелося!). Мій керівник, Арсен Олексійович Ішук, рухливий, веселий сангвінік, іноді гнівався: «Куди ви не повернетесь, то за вами золоті верби цвітуть!». Проте називав «дочкою», працювати не заважав і частував тістечками...<...>».

Та ніякої наукової школи він не міг мені дати, бо й сам її не мав! Він якраз належав до тієї, переважно сільської, молоді, яка починала на межі 30-х років, коли у фундамент університетської освіти було закладено нехитрий механізм пристосування до щохвилинних політичних проблем. Після ретельної «чистки» університету, особливо гуманітарних кафедр, від «не наших» талантів чи залишились там спадкоємці Зерова?

Ясна річ, цілком збезлюдніти університет не міг і на деяких кафедрах zostалися визначні фахівці. Українська ж кафедра, публіцистично активна, майже суцільно партійна, виявилась біднішою» [2, с. 30].

Разом із тим Наталя Борисівна говорить і про «справді важливий здобуток з років аспірантури — любов до джерел, жадання бачити все на власні очі»: «Я могла довірливо повторювати несправедливі звинувачення на адресу того чи іншого автора, але джерела розписува-

ла, як у бібліографічному відділі — вся українська журналістика була на картках» [2, с. 31]. Джерелознавчий інтерес, і зокрема до джерел «нелегальних», виробився в неї під впливом П. П. Попова (керівника семінару з давньої літератури), а усвідомлення суті літературознавчого професіоналізму й глибокого фахового вишколу та гармонійного розвитку науковця прийшло через спілкування із С. І. Масловим (керівником семінару з давньої літератури й палеографії) [2, с. 31–32].

У цілому ж аспірантські роки минули в активній і бажаній праці: «Нас тоді зібрався дружній гурток: Ніна Калениченко, Ніна Купрій (мовник), аспірант Інституту літератури Леонід Коваленко. Ми сумлінно вчилися: робочий день починався у читальні університету або публічної бібліотеки о 10-й ранку й тривав до 10-ї вечора (з годиною перерви на обід, а часом і без неї)» [2, с. 31]. Інша справа, що знекровлене українське літературознавче середовище 30–50-х рр. в умовах постійного ідеологічного тиску ставило перед собою доволі часто псевдонаукові цілі й послуговувалося так само вульгарною методологією — марксизмом, що втискувало в суворі рямці навіть сильного, обдарованого дослідника: «...треба відчувати себе малою часткою в зв'язку покоління, бачити їх наступність і в своїй професії. Атмосфера, якою ми дихали, несла у собі отруту відмежування, роз'єднання. Ці ідеї переважали над ідеями зв'язку, об'єднання, — це і означало втрату традицій, втрату історичного ґрунту в розвитку нації» [2, с. 32], — пише Н. Б. Кузякіна.

І вона сама також неусвідомлено мусила стати заручницею того псевдонаукового формату з виробленням порожніх напрацювань, студій-фікцій, що не мали під собою повноцінної об'єктної бази тощо. Про це розмірковує з віддалі десятиліть зі звичною для неї відвертістю й прямою: «Тема моєї дисертації — на тлі того часу — звучала цілковитим абсурдом. З погляду наукової істини досліджувати «Становлення української радянської драматургії (1917–1934)» було неможливо, адже у ворогах і репресованих значилися саме ті, що й творили тоді драматургію: М. Куліш, І. Микитенко, М. Ірчан; «забуті» І. Дніпровський та Я. Мамонтов. Чому вибрала цю тему? Від цілковитого нерозуміння справи, від довір'я до кожного написаного рядка. Та й хто б мені взявся тоді пояснити, як воно було насправді? А ще — від жадання збагнути логіку єдиного непоривного процесу, раціонально відновити і пояснити «науково» те, що не піддавалось тлумаченню саме у вимірах науки. Як сказав мені один редакційний

працівник, «ця тема зараз неможлива». Він мав рацію. А я ж її написала. І коли зараз бачу червону обкладинку першої частини своїх «Нарисів української радянської драматургії», що вийшли 1958 р. на основі дисертації, то мені соромно. Довелося перейти життя, щоб усе-таки пізнати істину, — що ж таке були оті 20-ті роки» [2, с. 30–31].

Дедалі енергійніше «втягування» Наталі Борисівни в професію — викладацька діяльність, завідування кафедрою, активне фахове спілкування — посутньо сприяють виробленню її самостійної і свідомої позиції як громадянки й науковця.

Другий, одеський, період життя і творчості (1956–1961) Н. Б. Кузякіної слід охарактеризувати як роки інтенсивної праці в галузі розпросторення дослідницьких стратегій з української драматургії 20-х років і водночас як період сумнівів і переоцінки цінностей. Але й таким, що чітко окреслив її духовні інтенції й послугував натхненним стартом для подальшої інтелектуальної самореалізації. Вона світоглядно дорослішає після ХХ з'їзду КПРС — із початком «десталінізації», або «відлиги» (1956–1964), по-іншому самоозначається як науковець, ставлячи собі за мету «тримати лінію» знищених у 1930-х роках українських учених (зокрема, неокласичної школи літературознавства, яскравим представником якої був Микола Зеров, якого Наталя Борисівна вважала найкращим ученим ХХ століття), об'єктивно висвітлювати творчість обдарованих літераторів із покоління Розстріляного Відродження, чітко стає на позицію національно свідомої, мужньої української інтелігенції доби шістдесятництва. За ці кілька років у її набуток з'являються 10 нових праць: *одна монографія* — «Нариси української радянської драматургії. Ч. 1 (1917–1934)» (Київ, 1958), яка стала результатом її дисертаційної студії і згодом зазнала самокритики; *дві статті в наукових збірниках* — «Проблеми національної форми в літературі» («Вивчення української літератури в школі», Київ, 1956), «Любомир Дмитерко» (розлога стаття за її попереднім нарисом, «Литературные портреты: критико-биографические очерки», Київ, 1960), *дві журнальні статті* — «Стиль письменника» («Література в школі», 1956), «Высокий полдень : к 50-летию Л. Дмитерко» («Советская Украина», 1961), *три газетних публікації* — «Деякі підсумки практичних занять : [про практичні й семінарські заняття в курсі літератури]» («За наукові кадри», 1956), «Спекуляція на спекуляції : [про постановку п'єси О. Штейна «Заплутаний вузол» у Російському драм. театрі ім. Іванова, Одеса]» (у

співавторстві з О. В. Флоровською; «За наукові кадри», 1957), «Кохання є: велике, правдиве, чисте» («Комсом. плем'я», 1959), *дві рецензії* — на вишівський підручник: Введение в литературоведение / Л. Щепилова. — М. : Учпедгиз, 1956. — 318 с. («Література в школі», 1956) і «Потрібна книга», рецензія на книгу: Українська драматургія за сорок років / Є. І. Старинкевич. — К. : Вид-во АН УРСР, 1957. — 115 с. («Рад. літературознавство», 1958).

Із переліку праць видно, що Н. Б. Кузякіна залишається вірною своєму науковому профілю й інтересам: як історик літератури продовжує вивчати українську новітню драматургію, простежує її історичний генезис, увиразнює авторське бачення творчої постаті Л. Дмитерка; як теоретик літератури цікавиться національними вимірами художнього слова, стилем письменника. Водночас зауважуємо, що літературно-критична діяльність на цьому етапі в дослідниці не вельми продуктивна (крім наукового рецензування), але з'являється новий жанр театральної рецензії, який пізніше стане одним з улюблених у контексті її дедалі зростаючого інтересу до театру і мистецтвознавчої проблематики. Новим у доробку науковця є і навчально-методична продукція, підготовкою якої змушена була займатися як викладач, але сприймала цей обов'язок з охотою. Ще одним несподіваним напрямком творчої реалізації Н. Б. Кузякіної стає публіцистика — виступ у жанрі «цікавого літературознавства» з морально-етичним акцентом на шпальтах газет, як ось зі статтею про кохання М. Куліша. Відмітимо, що публіцистичний компонент у науковому викладі дослідниці практично завжди помітний і може розцінюватися як один із моментів її дискурсивної самопрезентації. Це дало підстави науковцеві Т. Конончук говорити про «органічне поєднання» в працях Н. Б. Кузякіної «літературознавчих принципів із засобами творення публіцистичних текстів» [15, с. 329], розцінювати такий методологічний прийом як крок до широкої аудиторії.

Говорячи про цей період наукової творчості Н. Б. Кузякіної й характеризуючи його через найприкметніші праці дослідниці, М. Васків простежує й інші помітні методологічні зрушення. Так, у її «Нарисах української радянської драматургії» «ще домінує соціологічний підхід до аналізу творів, наукова «глухість» до національної проблематики, часто повторюються «зади» радянського літературознавства ієрархії митців і творів», але проглядається і поступ: серйозна й сумлінно опрацьована джерельна база та наукова й життєва сміливість,

яка проявляється в дослідженні «імен і творів, які суворо не рекомендувалося згадувати, а якщо згадувати — то тільки у негативному контексті» [6, с. 300]. З цього випливає висновок, що дослідниця дедалі проникливіше ставиться до реалій суспільно-політичної ситуації в Україні й можливостей свого фаху, намагається йти углиб науки і шукає для цього можливості. Значимо, що на другому етапі наукової діяльності Н. Б. Кузякіна розробляє жанри монографії, нарису, літературного портрета, навчального посібника, методичних рекомендацій, наукової і публіцистичної статті, критико-літературознавчої і театральної рецензії.

Звісно, що, як і більшість українських шістдесятників, Н. Б. Кузякіна прагнула до активного науково-творчого життя, а це означало — до Києва. Так з'являється ідея повернення в рідне місто, в столицю, хоч Одеса дала їй дуже багато, і насамперед — незрадливу, на все наукове життя, любов до М. Куліша, працю про якого вона тут не тільки активно і плідно писала, але й завершила та підготувала до друку монографію «Драматург Микола Куліш». Тож **третій (київський)** період наукової творчості дослідниці мав стати її високим злетом, адже почувалася готовою до літературознавчої праці й жадала нею серйозно займатися, однак ті часові рамки, якими він окреслений — 1962–1972 рр., багато про що говорять сучасному науковцеві, а найперше про боротьбу тоталітарного режиму з інакомислячими, про репресії проти інтелігенції, яка виявила свою опозиційну «антирадянсько-націоналістичну» налаштованість до системи за короткі роки послаблення ідеологічного тиску. Поповнити ряди дисидентів по-своєму довелося й Н. Б. Кузякіній.

Але передусім візначимо, що за це плідне десятиліття їй вдалося опублікувати 40 праць, із яких — *чотири монографії*: «Драматург Микола Куліш: літературно-критичний нарис» (Київ, 1962), «Нариси української радянської драматургії. Ч. 2 (1935–1960)» (Київ, 1963), «Драматург Іван Кочерга. Життя. П'єси. Вистави» (Київ, 1968), «П'єси Миколи Куліша: літературна і сценічна історія» (Київ, 1970); *автореферат докторської дисертації* «Драматург и театральный критик Иван Кочерга» (Київ, 1969). Мистецтвознавчими були *три статті* у наукових збірниках: «П'єси М. Куліша в «Березолі»» («О. Є. Корнійчук і проблеми розвитку української радянської драматургії», Одеса, 1965), «Театрознавство» («УРЕ», т. 17, Київ, 1965), «Театр кінця ХІХ — початку ХХ ст.» («Український драматичний театр: нариси історії», т. 1,

Київ, 1967). До них долучилися *сімнадцять статей у наукових журналах*: «Важливі проблеми : (про укр. драму початку ХХ ст.)» («Дніпро», 1964), «Перші п'єси М. Куліша на сцені «Березоля» : [з творчої історії театру під керівництвом Л. Курбаса]» («Рад. літературознавство», 1965), «Іван Франко і театр» («Наша культура», Варшава, 1966), «Невідомий уривок першої редакції «Комуни в степах» М. Куліша» (передмова і публікація Н. Кузякіної, «Рад. літературознавство», 1967), «Народжена революцією : [укр. рад. драматургія]» («Український календар», Варшава, 1967), «Іван Кочерга : [укр. рад. драматург, 1881–1952]» («Укр. мова і л-ра в шк.», 1968), «Микола Куліш : (до 75-річчя з дня народження)» («Укр. мова і л-ра в шк.», 1968), «Свіччине весілля Івана Кочерги» («Рад. літературознавство», 1968), «Іван Кочерга — театральний критик» («Рад. літературознавство», 1969), «Леді Макбет та інші : [про творч. шлях укр. драм. актриси Л. М. Гаккебуш]» («Вітчизна», 1969), «Микола Куліш : [про творчість укр. драматурга]» («Театр», 1969), «Про художню своєрідність драматичних творів» («Укр. мова і л-ра в шк.», 1969), ««Друже мій Ладушко...» : фрагменти одного кохання : [про М. Куліша]» («Вітчизна», 1970), «Іван Дніпровський : (до 75-річчя з дня народження)» («Укр. мова і л-ра в шк.», 1970), «Над сторінками Лесі : [про творчість Лесі Українки]» («Вітчизна», 1971), «Рух і контрасти : до 90-річчя від дня народження Івана Антоновича Кочерги» («Вітчизна», 1971), «З неопублікованих листів М. Г. Куліша» (публікація Н. Кузякіної, М. Острика, «Рад. літературознавство», 1972). Прикметними були й *одинадцять статей у газетах*: «Класика і сучасність : [нотатки про сучасну укр. прозу]» («Літ. Україна», 1962), «Могутній талант : до 70-річчя з дня народження М. Куліша» («Літ. Україна», 1962), «Наслідування традицій : [про гастролі французького театру «Комеді франсез» у Києві]» (псевдонім К. Борисюк, «Рад. Україна», 1964), «Шекспір : [до 400-річчя від дня народження В. Шекспіра]» («Рад. Україна», 1964), «І. Кочерга та Г. Якутович» («Вісті з України», 1965), «Несподіванки під час зустрічі : [про гастролі Ленінгр. акад. театру ім. О. С. Пушкіна в Києві]» (псевдонім К. Борисюк, «Рад. Україна», 1965), «Новими шляхами : (Український театр 20-х рр.)» («Вісті з України», 1965), «Спадщина Івана Дніпровського : до 70-річчя з дня народження» («Літ. Україна», 1965), «Сцена і молодий режисер : [Харк. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка]» («Рад. Україна», 1965), «Чувство музикальної точности : «Патетическая соната» Миколи Куліша на сцене театра ім. І. Франко» («Рабочая газ.», 1966),

«3 листів Миколи Куліша» («Літ. Україна», 1972). *Чотири рецензії* — «Важливі проблеми» (на книгу: Українська драматургія початку ХХ століття / О. Ф. Ставицький ; АН УРСР, Ін-т літератури. — К. : Наук. думка, 1964. — 128 с.; «Дніпро», 1964), «Зустріч з зарубіжними театрами» (на книгу: Зустрічі з зарубіжними театрами / В. Геккебуш. — К. : Мистецтво, 1964. — 164 с.; під псевдонімом К. Борисюк; «Рад. Україна», 1964), «Зустріч з зарубіжними театрами» (на книгу: Зустрічі з зарубіжними театрами / В. Геккебуш. — К. : Мистецтво, 1964. — 164 с.; «Театральна культура : наук. міжвід. щорічник», Київ, 1966), «Віч-на-віч з власним життям : [про кн. Ю. Смолича «Розповідь про неспокій»]» («Вітчизна», 1969) — підкреслювали сталість наукових зацікавлень театрознавчою і критико-літературознавчою проблематикою.

Із цього розлогого доробку серйозного вченого (а помітно, що Н. Б. Кузякіна вступає в пору своєї фахової зрілості) вже вповні виимальовується її дослідницький профіль із колом стійких пошукових інтересів, у центрі якого — українська драматургія і театр. Зауважимо, що театральне мистецтво з хобі таки перетворюється в предмет наукового аналізу, в інформаційному плані органічно доповнюючи драматургічні дослідження. Отже, увага Кузякіної-науковця в постсталінське десятиліття традиційно повернута до найяскравіших постатей українських драматургів ХХ ст. (М. Куліша, І. Кочерги, І. Дніпровського) й особливостей генези драматургічного жанру в Україні цього періоду; зв'язку з театром вітчизняних класиків І. Франка, Лесі Українки; літературного та сценічного життя драматичних творів М. Куліша й І. Кочерги; еволюції українського театру від кінця ХІХ ст. до новітнього часу, зокрема до «Березоля», Харківського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка, долі знаних майстрів сцени (як-от Л. Гаккебуш); зарубіжних театральних осередків (англійського, російського, французького та ін.); художньої специфіки драматичних творів у цілому і різноманітних режисерсько-сценічних підходів до їх утілення; театального репертуару сучасності.

Новими (або вперше засвідченими через публікації) в науковій творчості Н. Б. Кузякіної цього періоду є звернення до мемуаристики й епістолярію. Свої напрацювання дослідниця здебільшого викладає через монографічний жанр нарису (літературно-критичного, історичного) й літературного портрета, у формі наукових статей, критико-літературознавчих і театральних рецензій. Зауважимо, що в цей час Н. Б. Кузякіна нарешті виходить зі своїми науковими відкриття-

ку 30-х років. Ї у відтворенні їх Н. Кузякіна неодноразово переступала межі дозволеного. Вчорашня росіянка дає всі підстави для того, щоби отримати наліпку української буржуазної націоналістки. <...> Зосередженість на українській культурі, відкриття великих цінностей не тільки загальносоюзного, але і світового масштабу, їх найширша популяризація стають основою наукової діяльності Наталі Кузякіної» [6, с. 304–305].

Четвертий, ленинградський, період життя і творчості (1973–1994) Н. Б. Кузякіної можемо назвати часом вимушеного примирення з реальністю й намагання зберегти власну інтелектуальну самоцінність у ситуації ідеологічного тиску. Український учений, вона, росіянка за паспортом, виїжджає до Росії, послуговується переважно російською мовою (україномовні розвідки з'являються аж у роки «перебудови», фактично — з 1988-го, хоч виступи на всесоюзних симпозіумах — українською мовою), працює в російській вищій школі на розбудову російської науки та культури, однак — у контексті радянських союзних можливостей — обирає для своїх досліджень офіційно афішованих, але непопулярний, «некар'єрний» сегмент національних культур: здебільшого вивчає драматургію і театр України, Естонії, Латвії, Литви.

За двадцять років професор Н. Б. Кузякіна публікує близько 70-ти праць, з-поміж яких — *сім книг*: «Украинская драматургия начала XX века. Пути обновления : (на материале драм Леси Украинки) : учеб. пособие» (Ленинград, 1978), «Леся Украинка и Александр Блок: литературно-критический очерк» (Київ, 1980), «Становление украинской советской режиссуры (1920 — нач. 30-х гг.) : учеб. пособие» (Ленинград, 1984), «Режиссеры эстонского театра 50–70-х годов : (В. Пансо) : лекция» (Ленинград, 1986), «Режиссура театра «Ванемуйне» 50–70 годов : лекция» (Ленинград, 1988), «Архівні сторінки... : [про долю укр. письменників М. Куліша, М. Хвильового, І. Дніпровського та стосунки між ними]» (Київ, 1992), «Theatre in the Solovki Prison camp» (Luxembourg, 1995). Окрім того, *одинадцять статей у наукових збірниках, як і передмов та післямов до солідних видань, публікацій з компаративістики, відкриття й осмислення архівних матеріалів про українських письменників 20-х років*: ««Макбет» Шекспира в постановках Леся Курбаса» («Пьеса и спектакль», Ленинград, 1978), «О пьесах Микола Кулиша» (післямова, «Кулиш М. Пьесы», Киев, 1980), «...«Свіччине весілля»...» (уривок, «Творческий мир писателя», Киев, 1982), «Черты лирической драмы» («Мир современной драмы», Ле-

нинград, 1985), «Лесь Курбас» (передмова, «Статті и воспоминания о Л. Курбасе. Литературное наследие», Москва, 1987), «Михаил Булгаков и Демьян Бедный» («М. А. Булгаков — драматург и художественная культура его времени», Москва, 1988), «За соловецькою межею» («Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, документи», Балтимор ; Торонто, 1989), «Листи М. Куліша до О. Корнеевої-Маслової» («Куліш М. Твори : у 2 т. Т. 2 : П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника», Київ, 1990), «Парижком» (уришок, «Куліш М. Твори : у 2 т. Т. 2 : П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника», Київ, 1990), ««Патетична соната» Миколи Куліша та образи Ф. М. Достоєвського» («Тези наук. конф., присвяч. 100-річчю М. Куліша», Херсон, 1992), «Микола Куліш : [виступ на радіо, травень 1963]» («Танюк Л. Твори : в 60-ти томах. Т. 7», Київ, 2006).

Ваговитими за кількістю та якістю виявилися *тридцять статей у журналах*: «Богатство советского театра» («Дружба народов», 1973), «Поговорим о Дон Кихоте : [про постановки п'єс О. Володіна «Дульсінея Тобоська» у Моск. худож. театрі ім. М. Горького та Д. Вассермана і Д. Деріона «Людина з Ламанчі» у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка]» («Радуга», 1973), «Альтовый голос юности: [інсценізація (автори Б. Антків і С. Данченко) роману О. Гончара «Прапороносці» у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької]» («Театр», 1975), «Неистребимость человечности : [інсценізація А. Лайвеса «На задвірках» за однойм. повістю О. Лутса в театрі «Ванемуйне», Тарту]» («Театр», 1975), «Театр Леси Украинки» («Дружба народов», 1978), «В наши дни : Александр Блок, 1880—1980» («Театр», 1980), «Лирические драмы А. Блока и театр» («Нева», 1980), «Эвальд Хермакюла : [актор і режисер театру «Ванемуйне», Тарту]» («Театр», 1980), «Эпп Кайду : [эстон. режисер і актриса, 1915—1976]» («Театр», 1980), «Судьбы максималистов : (п'єса П. Путныня «Сладкая ноша верности» в Худож. театре ЛатвССР им. Я. Райниса, Рига)» («Театр», 1981), «С благодарностью за смех : (о спектакле «Блаженный остров» по п'єсе М. Куліша «Так погиб Гуска» в Рус. драм. театре ЭССР, Таллин)» («Театр», 1983), «Воспитать ученика : (педагогическая деятельность Л. Курбаса)» («Театр», 1987), «Курбас Л. Из творческого наследия» (публ. и пер. Н. Кузякіної, «Театр», 1987), «За соловецькою межею : листи М. Зерова, М. Куліша, Г. Епіка, В. Підмогильного (тридцять роки)» («Київ», 1988), «Листи М. Куліша до І. Дніпровського» (вступ, підгот. текстів

і прим. Н. Б. Кузякіної, «Рад. літературознавство», 1989), «Наталія Кузякіна: «Навіть втрата мови не означає загибелі народу» (інтерв'ю вів О. Галяс, «Україна», 1989), «Олександр Довженко та Лесь Курбас : [роздуми про вплив Л. Курбаса на творчість О. Довженка]» («Укр. Театр», 1989; «Дніпро», 1994), «Аверченко негодує... : [передм. та підгот. до публ. ст. А. Аверченка]» (у співавторстві з Т. Катасоною, «Театральная жизнь», 1990), «Автопортрет» («Слово і Час», 1990), «Дело № 1255. Вместо завещания : [док. матеріали до біографії М. Куліша. Останні роки]» («Московский наблюдатель», 1991), «Листи І. Дніпровського до Льва Толстого» (вступ і підгот. текстів Н. Кузякіної, «Слово і Час», 1991), «Несподіваний сюжет : із слідчої справи Миколи Куліша» («Київ», 1991), «Изгнание Дон-Кихота : [про погляди В. Короленка на діяльність А. Луначарського]» («Театральная жизнь», 1992), «Літературні портрети Івана Дніпровського», («Сучасність», 1992), «Людина і народ — на лезі долі... : [про культуру України]» («Сучасність», 1992), «Щедре літо Миколи Куліша» («Український театр», 1992), «Галицький актор : необхідні творчі силуети» («Український театр», 1993), «За соловецьким пределом : [про Соловецький театр, яким у 1935–1937 рр. керував Л. Курбас]» («Театральная жизнь», 1993), ««Ув'язнений за суворою ізоляцією...» : з роздумів над долею Миколи Куліша» («Київ», 1993), «Запізнілий відгук : [про творчість драматурга І. Алексеви́ча (Лларіон Чолган)]» («Український театр», 1994). *Двадцять газетних дописів оприлюднювали результати дослідження актуальних тем з україністики і життя театрів народів СРСР, у першу чергу — прибалтійських:* ««Патетична соната» польською : [про переклад п'єси М. Куліша «Патетична соната», надрук. у польськ. журн. «Діалог», 1972, № 4–5]» («Літ. Україна», 1973), «На крутих виражах» («Веч. Ленинград», 1975), «Походження Чичикова» («Ленингр. правда», 1975), «Старая и вечно новая история» («Веч. Ленинград», 1975), «Три дня из жизни» («Веч. Ленинград», 1975), «Свидетельство для будущего» («Веч. Ленинград», 1976), ««Рабочий» фестиваль : [про респ. фестиваль сучас. рад. драматургії]» («Сов. Эстония», 1984), «Главный режиссер «Ванемуйне» в работе : [про гол. режисера Тартуськ. театру «Ванемуйне» А. Э. Керче]» («Сов. Эстония», 1986), «Микола Кулиш в Одессе» («Веч. Одесса», 1987), «Возвращение Кулиша : театр. обозрение» («Сов. культура», 1988), ««Говорим и показываем...» : [театр «Комедіум]» («Веч. Одесса», 1988), «Микола Куліш у «Гарті», УРБІНО і ВАПЛІТЕ» («Літ. Україна», 1988; «Рад. Таврія», 1989), «От Тоффеля к

Воланду : [оповід. О. Купріна «Звезда Соломона» і роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита»]» («Веч. Ленинград», 1988), «По следам Меф. Ис. Тоффеля : [про зв'язок образів оповід. О. Купріна «Звезда Соломона» з образами роману М. Булгакова «Мастер и Маргарита»]» («Лит. Россия», 1988), «Прозріння і туга Куліша : [про п'єсу М. Куліша «Зона»]» («Культура і життя», 1988), «Хтось має починати! : роздуми про сучасне прочитання п'єс М. Куліша» («Культура і життя», 1988), ««Мне снился монастырь...» : о «Беге» М. Булгакова» («Лит. Россия», 1989), «Голос из подвала : [зі слідчої справи Миколи Куліша]» («Комс. знамя», 1991), «Кто автор «Тихого Дона»? Претендент номер ... 0 — есаул Родионов» («Час пик», 1991), «За соловецькою межею : (у в'язненні М. Г. Куліша)» («Рад. Таврія, 1992).

Не менш продуктивною є праця як *редактора-упорядника* і *рецензента видань*: «Курбас Л. Статті и воспоминания о Л. Курбасе. Литературное наследие / сост. : М. Г. Лабинский, Л. С. Танюк ; вступ. ст. Н. Б. Кузякиной ; редкол. : Н. Б. Кузякина [и др.]. — М. : Искусство, 1987. — 463 с.; рецензія на кн.: Становлення української радянської сценографії / І. Вериківська. — К. : Наук. думка, 1981. — 204 с. (у кн. : «Художник и сцена», Москва, 1988).

У ці два десятиліття науковець не зраджує своєї магістральної теми — історії української драматургії ХХ ст., умасштабне її заглибленням у творчість Лесі Українки й компаративним прочитанням письменниці у зіставленні з О. Блоком, однак провідним пошуковим напрямком залишаються і надалі життя та творчість М. Куліша й Л. Курбаса, чимало уваги приділяється І. Дніпровському й І. Кочерзі. Водночас, працюючи професором кафедри історії театру Ленінградського інституту театру, музики і кінематографії імені М. К. Черкасова, літературознавець Н. Б. Кузякіна продовжує студіювання мистецтвознавчих проблем (театрознавчих, зокрема сценарно-режисерської майстерності), що природно визріває з її попередніх драматургічних інтересів і трансформує їх у цілісне бачення феномена української драми ХХ століття в інонаціональному жанровому контексті. Тому як чергову сходинку в її науковій творчості окреслюємо ґрунтовне виписування історії української радянської режисури й репертуарно-постановного життя низки новітніх вітчизняних театрів, дослідження театрального мистецтва тодішніх прибалтійських республік, активну діяльність як театрального критика: все це крок за кроком наближає авторку до написання однієї з найвагоміших книг її життя — «Театр на

Соловках. 1923–1937)», що стала даниною пам'яті тим, про кого вона (з різних причин) не змогла правдиво сказати раніше у своїх драматургічних студіях, але після краху СРСР уже частково презентувала в мемуарному виданні «Архівні сторінки...». Зазначимо, що, працюючи над цими двома книгами, Н. Б. Кузякіна на межі 1980–1990-х рр. «їде на Соловки, в гулагівські архіви, як тільки з'явився доступ до них», не обмежуючись загальною інформацією, «жадібно копіює» (переписує) «все, що відкривалося про українських і неукраїнських письменників, режисерів, акторів, музикантів та ін.» [6, с. 301].

Природно, що низка досліджень науковця цього періоду присвячена й постатям російських літераторів — А. Аверченку, Д. Бедному, О. Блоку, М. Булгакову, Ф. Достоєвському, В. Короленку, О. Куприну, Л. Толстому, М. Шолохову, які переважно висвітлені в компаративному ключі з українськими майстрами слова або ж представлені через літературну взаємодію з ними. А звідси постає висновок, що Н. Б. Кузякіна на завершальному — найбільш розлогому в часі й найбільш продуктивному — етапі своєї наукової творчості постає в основному в дослідницьких іпостасях історика літератури, історика театру, театрального критика. З глибоким проникненням у суть порівняльного аналізу звертається до питань компаративістики і джерелознавства. Виступає з монографіями, навчальними посібниками, друками лекцій, науковими статтями, театральними рецензіями; стає публікатором-упорядником низки письменницьких епістолярних і художніх текстів, пише до них передмови й післямови. Якщо раніше її напрацювання друкувалися здебільшого в Україні, зрідка в Польщі й Росії, то наразі основна їх маса виходить у російській періодиці, а з другої половини 1980-х рр. активно публікуються в Україні, зрідка в Естонії, Канаді, Люксембургу.

Уже після смерті науковця виходять друком *три монографічні праці*: «Театр на Соловках. 1923–1937» (Санкт-Петербург, 2009), «Наталія Кузякіна : автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, меморія» (Дрогобич — Київ — Одеса, 2010), «Траєкторії долі» (Київ, 2010); *три журнальні статті*: «Встреча Сталина с украинскими писателями : о М. Кулише» («ART LINE», 1998), «Дело № 1255. Вместо завещания : [про арешт М. Куліша в 1934 р.]» («Степ», 2002), «Микола Куліш : фрагм. неопублікованої книги» («Кіно. Театр», 2003). Вони засвідчують увагу до творчого доробку науковця, затребуваність її відкриттів як ґрунтовних, високопрофесій-

них, етапних для вітчизняного літературо- й театрознавства, про що, зокрема, справедливо пише М. Васьків: «Наукова спадщина Наталі Борисівни Кузякіної є золотим фондом українського літературознавства, тому її життєве і духовне зростання вже з цієї однієї причини є дуже цікавим і важливим для сьогоднішніх літературознавців і театрознавців. Але конче важливим і цікавим це зростання є ще й тому, що воно містить у собі безцінні уроки для становлення справжнього науковця і справжньої людини» [6, с. 297]. Учений деталізує свою позицію й визначає *п'ять уроків*, які дає сучасним дослідникам і «майбутнім поколінням науковців» Н. Б. Кузякіна:

1) «...прагнення до постійного зростання, удосконалення, небажання задовольнитися тим, про що можна прісно сказати: «так собі» чи «може бути» [6, с. 300];

2) «...уміння критично поставитися <...> до чужого доробку, чужих переконань, навіть якщо їх висловлюють метри літератури чи літературознавства. <...> критично сприймати власний попередній доробок» [6, с. 300–301];

3) «...наука повинна бути математично точною», себто підтвердженою джерелами — текстами, документами, і водночас — «наука не може бути безпристрасною, «холодною» [6, с. 301];

4) «...необхідно робити узагальнення на основі аналізу конкретних текстів, мистецьких явищ, а не навпаки, коли спочатку вибудовують концепцію (навіть якщо концепція виглядає дуже стрункою), а потім під неї «підганяють» окремі факти чи використовують їх лише як ілюстрацію до теоретичних положень» [6, с. 303];

5) масштабність наукових зацікавлень, вибудовування широкої контекстної інонаціональної перспективи щодо основного (національного) об'єкта дослідження [6, с. 306].

За понад 40-річне життя в науці (а воно триває і після фізичного відходу дослідниці літератури й театру) Н. Б. Кузякіна, і це природно, виявила рішучу методологічну динаміку — від прийнятих у радянській філології стандартів — до максимально об'єктивного, але «суб'єктивованого», з психологічним заглибленням у творчий процес, бачення проблеми. Інтерпретатори її наукової спадщини не раз наголошували на цьому, але тільки «талановита учениця і послідовниця Н. Кузякіної» [15, с. 328] кандидат філологічних наук, доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова В. П. Саєнко взяла на себе сміливість дискурсивно асоціювати постать старшої колеги-науковця

й цілком умотивовано закликала літературознавчу спільноту прочитувати творчість дослідниці в рамках філологічної школи: «Своєю толерантністю й інтелігентністю, ерудицією, і духовною наповненістю, і щедрістю Наталя Борисівна належала до літературознавців-неокласиків: Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Освальда Бурггардта, Павла Филиповича, Максима Рильського» [30, с. 11], продовжувала традиції І. Франка, О. Білецького, В. Перетца та ін. [30, с. 25]. Із філологічною школою Н. Б. Кузякіну споріднює спрямованість «на вивчення тексту, його ретельний опис, коментування, узагальнення проаналізованого матеріалу та його концептуалізацію» [14, с. 92], «любов до слова <...>, яке не тільки виконує номінативну функцію, тобто називає предмет і явище, а виражає внутрішню їхню сутність, за якою починається художнє, естетичне узагальнення» [22, с. 176].

Важливим методологічно зближуючим фактором є її альма-матер — Київський університет, зокрема кафедра української літератури, на якій у пору свого наукового становлення Н. Б. Кузякіна, на жаль, уже не застала й духу М. Зерова [2, с. 28–29], проте намагалася культивувати в собі фахову самосвідомість його стибу впродовж усього життя. Водночас «неокласична» начитаність, інтелектуальність робили Н. Б. Кузякіну відкритою до інших методологічних концепцій (див. [32]), які надавали дослідниці нові горизонти бачення проблеми, інтегруючись у філологічну основу. «Тому, — пише В. П. Саєнко, — її наукова продукція не лише тяжіла до цієї питомої школи філологічної науки, але й <...> до всіх пріоритетних напрямків і їх творчих ініціатив, що з'явилися на видноколі літературознавства II половини ХХ віку. Від неокласиків до науковців-шістдесятників і тих, хто підхопив їх ідеї, пролягла лінія, яка визначає піднесення ерудиції, оволодіння новою методологією, культу освіченості не лише в одній вузькій галузі знання, а студійну зосередженість на системності у підході до витворів мистецтва і парадигмальних законів його розвитку, з одного боку, і мікроаналізі поетики, — з другого» [30, с. 11–12]. Такий поважний імідж глибоко вченого, носія різногалузевого гуманітарного знання виражає собою і наукова постать Н. Б. Кузякіної.

Отже, доскіпливо вивчивши життєпис і наукову спадщину відомого літературознавця й театрознавця другої половини ХХ ст. Н. Б. Кузякіної, доходимо висновку, що дослідниця, всупереч загальній методологічній звільгаризованості радянської науки панівним тоталітарним режимом, в умовах ідеологічного тиску й політичних

переслідувань, зуміла виробити і втримати високу планку фахової честі, відповідальності, професіоналізму, створити праці, які й сьогодні не втратили своєї ваги й актуальності, слугують за зразок для інтелектуального вишколу молодих учених. Її прихід в україністику був на початку творчого шляху певною мірою ситуативним, але з часом оформився не просто у сферу наукових інтересів, а став сенсом інтелектуального буття, полем діяльності, на якому добачала небагатьох соратників і тому мусила працювати особливо сумлінно.

Наукова творчість Н. Б. Кузякіної виразно проєктується в чотири періоди, які накреслюють її еволюцію як ученого: від короткочасного учнівства й ритуального соціологізму початку 1950-х рр., тематичного увиразнення дослідницьких інтересів у роки праці в Одеському університеті — до стрімкого злету як свідомого українського літературознавця в контексті шістдесятницького руху, а згодом — змушеної і часткової адаптації до системи (переїзд до Росії, перехід на іншу мову, який, за її словами, «не означав загибелі народу»), але все такого ж упертого культивування далеких від соцреалізму й марксистської теорії улюблених драматургійно-театральних наукових сюжетів, що потужним друкованим потоком, увиразнені українським словом, виплеснулися в кінці 1980-х — на початку 1990-х рр., утілюючи собою розвиток традицій вітчизняної філологічної школи. Магістральною темою наукової творчості Н. Б. Кузякіної стала українська драматургія ХХ ст., її генеза і персоналії, а саме М. Куліш, І. Кочерга, І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Ірчан та ін.

У ленінградський період такої ж важливості для дослідниці набуває історія українського театру ХХ ст., зокрема модерний театр Л. Курбаса і його «соловецька версія». Надзвичайно велику увагу приділяючи добі українського Розстріляного Відродження, науковець оприлюднила чимало архівних і меморіальних матеріалів із цієї теми. Галузі, в яких залишила помітний слід професор Н. Б. Кузякіна, — це історія літератури й літературна критика, історія театру (режисури та сценографії), театральна критика, хоч активно долучалася вона й до теоретичних і компаративних студій, зокрема в русистиці, балканістиці. У цілому науковець створила близько 140 різножанрових публікацій: монографій, навчальних посібників, розлогих фахових статей і невеликих публіцистичних дописів, котрі репрезентують її як майстра літературно-критичного й історичного нарису, аналітичного викладу, огляду, рецензії, як талановитого мемуариста, текстолога й архівіста,

публікатора-упорядника тощо. І саме на часі сьогодні проблема ґрунтового вивчення багатого й різнопланового науково-творчого набутку дослідниці, до вирішення якої і ми беремось долучитися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія : [Н. Б. Кузякіна] // Наталя Кузякіна : Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемоґія / упорядн., вст. ст. В. П. Саєнко ; наук. ред. С. А. Гальченко. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. — С. 505.
2. Автопортрет : Наталя Кузякіна / Наталя Кузякіна // Наталя Кузякіна : Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемоґія / упорядн., вст. ст. В. П. Саєнко ; наук. ред. С. А. Гальченко. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. — С. 28–33.
3. Білик Г. Постать на тлі історії та літератури. Рецензія на книгу : Наталя Кузякіна : Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемоґія / упорядн., вст. ст. В. П. Саєнко ; наук. ред. С. А. Гальченко. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. — 574 с. / Галина Білик // Альманах Полтавського державного педагоґічного університету «Рідний край». — 2011. — № 1 (24). — С. 238–240.
4. Билык Г. Наталя Кузякіна: постать на тлі історії та літератури / Г. Білик // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антиква, 2012. — С.347–350.
5. Біографічна довідка : [Н. Б. Кузякіна] // Наталя Кузякіна : Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемоґія / упорядн., вст. ст. В. П. Саєнко ; наук. ред. С. А. Гальченко. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. — С. 566–567.
6. Васьків Н. Загальнолюдські естетичні цінності й національна своєрідність витворів мистецтва у науковому доробку Наталі Кузякіної : [Круглий стол : профессор Кузякина Н. Б. — исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / М. С. Васьків // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антиква, 2012. — С. 297–309.
7. Волицька І. Пам'яті Наталі Борисівни Кузякіної / Ірина Волицька // Слово і Час. — 1994. — № 7. — С. 90–93.
8. Волицька І. Уроки Наталі Кузякіної. До 80-річчя від дня народження / І. Волицька // Дивослово. — 2008. — № 9. — С. 60–64.
9. Волицька І. Уроки Наталії Кузякіної / Ірина Волицька // Слово і Час. — 2008. — № 12. — С. 33–38.

10. Волицька І. Уроки Наталі Кузякіної / Ірина Волицька // Кузякіна Н. Траєкторії доль / Наталя Кузякіна. — К. : Темпора, 2010. — С. 9–21.
11. Генова Є. Високі критерії Наталії Кузякіної [Електронний ресурс] / Євгенія Генова. — Режим доступу — <http://litakcent.com/2011/09/07/vysokikryteriiji-nataliji-kuzjakinoini/>. — Назва з екрана. — 03.04.2014.
12. Дроздовський Д. Наталя Кузякіна : траєкторія наукової етики / Д. Дроздовський // Літературна Україна. — 2011. — № 23. — С. 4–5.
13. Дудчак Г. «Вчена Рада рішуче осудила...»: [йдеться про статтю Н. Б. Кузякіної «Народжена революцією», в якій, на думку тодішньої вченої ради Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, викривлено висвітлюється 50-річний шлях розвитку української радянської драматургії] / Г. Дудчак // Кіно. Театр. — 2003. — № 6. — С. 17 : фотогр.
14. Ковалів Ю. Абетка дисертанта : Методологічні принципи написання дисертації : посібник / Ю. І. Ковалів ; худож. оформ. Д. В. Мазуренка. — К. : Твім інтер, 2009. — 460 с.
15. Конончук Т. Одеса в житті і творчості Миколи Куліша в інтерпретації Наталі Кузякіної [Круглий стол : професор Кузякіна Н. Б. — исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / Т. І. Конончук // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антиква, 2012. — С. 328–336.
16. Коцюбинська М. Гідна пам'яті й пошани / Михайлина Коцюбинська // Слово і Час. — 2008. — № 12. — С. 32–33.
17. Круглий стол: Професор Кузякіна Н. Б. — исследователь украинского возрождения XX века: к проблеме украинско-русских литературных связей // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антиква, 2012. — С. 294–356.
18. Кузякин Б. Послесловие / Б. Г. Кузякин // Кузякіна Н. Б. Театр на Соловках. 1923–1937. — СПб. : «ДМИТРИЙ БУЛАНИН», 2009. — С. 163–175.
19. Кузякіна Н. Театр на Соловках. 1923–1937. — СПб. : «ДМИТРИЙ БУЛАНИН», 2009. — 176 с., ил.
20. Кузякіна Н. Траєкторії доль / Наталя Кузякіна. — К. : Темпора, 2010. — 640 с. : іл.
21. Мороз Л. Скарбниця нашої науки / Л. Мороз // Літературна Україна. — 2011. — № 25. — С. 5.
22. Наенко М. Історія українського літературознавства і критики : навч. посіб. / М. К. Наенко. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 520 с. (Серія «Альма-матер»).
23. Наталя Борисівна Кузякіна. Біобібліографічний покажчик літератури / упоряд. Л. М. Бур'ян ; наук. кер. В. П. Саєнко ; ред. І. С. Шелестович. —

- Вид. 2-ге, випр. і доп. — Одеса : РВ ОДНБ імені М. Горького, 2010. — 38 с. — (Серія «Вчені Одеси», вип. 40).
24. Наталя Борисівна Кузякіна. Біографічна довідка // Біобібліографічний покажчик літератури / упоряд. Л. М. Бур'ян ; наук. кер. В. П. Саєнко ; ред. І. С. Шелестович. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — Одеса : РВ ОДНБ імені М. Горького, 2010. — С. 3–4.
  25. Наталя Кузякіна : автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемога / упоряд. В. П. Саєнко ; НАН України, Ін-т літератури імені Т. Г. Шевченка ; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. — Дрогобич ; К. ; Одеса : Відродження, 2010. — 576 с. : фото.
  26. Рарицький О. Постаць літературознавця Наталії Кузякіної в мемуарному дискурсі доби / О. Рарицький // Слово і Час. — 2013. — № 6. — С. 69–75.
  27. Саєнко В. Науковий світ професора Наталії Кузякіної з погляду тематології / В. Саєнко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». — 2012. — № 1 (26). — С. 121–128.
  28. Саєнко В. Научный дискурс продолжается... : [Круглый стол : профессор Кузякина Н. Б. — исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / В. П. Саєнко // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антикава, 2012. — С. 294–297.
  29. Саєнко В. Соловещька тема в науковій спадщині Наталії Кузякіної / В. Саєнко // Слово і Час. — 2012. — № 8. — С. 66–74.
  30. Саєнко В. Траєкторія духовного злету науковця / Валентина Саєнко // Наталя Кузякіна : Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемога / упорядн., вст. ст. В. П. Саєнко ; наук. ред. С. А. Гальченко. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. — С. 3–26.
  31. Саєнко В. Учений європейського рівня : [Круглый стол : профессор Кузякина Н. Б. — исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / В. П. Саєнко // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. — Алушта : Антикава, 2012. — С. 310–327.
  32. Світличний І. Напередодні історико-літературного синтезу / Іван Світличний // Дніпро. — 1964. — № 12. — С. 144–151.

Стаття надійшла до редакції 16 січня 2015 р.